

3.

RASLOJAVANJA U SAMOSTALNOJ DEMOKRATSKOJ STRANCI U SENCI SVETSKOGA RATA: „SELJAČKO KOLO“ 1939–1941.

Gordana Krivokapić Jović

UDK: 329SDS“1939/41“

Kategorizacija: Pregledni rad

Sažetak ► Autorica problematizira položaj Srba u Hrvatskoj uoči Drugog svetskog rata kroz analizu sadržaja lista „Seljačko kolo“ u razdoblju 1939–1941. Naglasak stavlja na delovanje Samostalne demokratske stranke i Društva „Seljačko kolo“ u godinama koje obeležava obnova demokratije u Kraljevini Jugoslaviji i snažno jačanje levih i desnih političkih pokreta. To se događa i u Glini i glinskom kraju u perioda 1938–1941. godine. U Glini, i gravitirajućem pojasu, događalo se ono što su Adam Pribićević i Antonije Dergenc beležili kao uočljive pojave u srpskim zajednicama uopšte, a to je pre svega prodor novih ideja koje se suprotstavljaju onima koje oni zastupaju. U vremenu kad za umerene nema mesta, stranka se raslojava prema navedenom obrascu unatoč nastojanju njenog vodstva, osobito Adama Pribićevića.

Summary ► The author uses an analysis of the contents of the *Seljačko kolo* newspaper from 1939 to 1941 to examine the situation of the Serbs in Croatia on the eve of

the Second World War. She focuses on the activities of the Independent Democratic Party and the *Seljačko kolo* Association over years that saw democracy restored in the Kingdom of Yugoslavia and a considerable revitalisation of both left and right-wing political movements. The key years in Glina and the Glina region were 1938 to 1941, when Glina and its hinterland underwent what Adam Pribićević and Antonije Dergenc saw as phenomena common to Serb communities more generally, viz. the penetration of new ideas opposed to the ideas represented by their parties. At a time that left no room for the moderate, the parties factionalised in line with this pattern, despite the efforts of its leadership, particularly Pribićević.

Ključne riječi ► „Seljačko kolo“, Samostalna demokratska stranka, Srbi u Hrvatskoj, hrvatsko-srpski odnosi, predratno razdoblje, seljačko pitanje, Adam Pribićević

Key words ► „Seljačko kolo“, the Independent Democratic Party, Serbs in Croatia, Croat-Serb relations, the prewar period, the peasant question, Adam Pribićević.

<https://doi.org/10.17234/9789533792972.10>

ŠTA JE „SELJAČKO KOLO“ U VREME OBNOVE DEMOKRATIJE U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI 1935–1941.

Društvo „Seljačko kolo“ bilo je deo sistema organizacija i institucija srpskog naroda u istorijskoj Hrvatskoj, sa trajanjem i ugledom, sa tradicijom, i kao takvo je imalo svoje mesto i značaj. Za sam časopis pod tim imenom, period od 1935. do 1941. godine bio je njegov do tada treći ciklus izlaženja i to pod novim imenom.¹ Vlasnik mu je bio Valerijan Pribićević, urednik Antonije Srnić, dok je Adam Pribićević bio predsednik samog društva, i „duša i telo“ organizacije i časopisa. Bio

je i neka vrsta počasnog predsednika Samostalne demokratske stranke (SDS), kao nastavljajući tradiciju Pribićevića u njoj. Na taj položaj dao je ostavku kada je sklopljen sporazum Cvetković-Maček, avgusta 1939, za koji je rekao da ništa o njemu i nije znao.² List i samo društvo su se izdržavali od pretplata i priloga, kao i sve sirotinjske radnje, a najveći deo posla je obavljao sam Adam Pribićević.³

Za Adama Pribićevića je „Seljačko kolo“, nekadašnje „Srpsko kolo“, bilo „moje dete i moja velika ljubav“.⁴ Mimo ovakvog ličnog osećaja, Adam Pribićević se uvek nalazio u žiži svih poslova oko lista i organizacije „Srpskog kola“/„Seljačkog kola“. Bio je samo povremeno od-

sutan. Jednom zbog psihofizičke iscrpljenosti, tokom 1911. i 1912., kada se oporavljao na češkom selu godinu dana.⁵ Vratio se kući uoči početka Balkanskih ratova, u koje je otišao kao ratni izveštač „Srbobrana“. „Seljačko kolo“ je zabranjeno 1914. uoči rata, kao što su u krešendu zabranjivane mnoge radnje koje su nosile srpsko obeležje tokom 1912, 1913. i 1914. Pošto je obnovio izlaženje lista u Zagrebu 1919, bio je jedno vreme odsutan, radeći na seoskom imanju svog prijatelja u Sremu, a posle, pokušavajući da kupi i organizuje rad na svom imanju na Kosovu, koje je konačno i kupio sa bratom Milanom (tokom 1920, 1921. i 1922.). Od 1925/6. godine on je živio na svom imanju u blizini Vučitrna na Kosovu, kada je i redakcija „Srpskog kola“ prešla u Beograd. I pored njegovih ličnih uspona i padova, odsustvovanja, njegov rad u „Seljačkom kolu“ i oko njega bio je kontinuiran, stamen, kreativan, požrtvovan. On je u taj časopis i organizaciju ugradio svoj veliki stručni angažman na selu i među seljacima, izatkan na podlozi njegovog doživljaja moderne evropske demokratije kao ipak (duboko) humanog društva, i na podlozi njegove lične emocionalne vezanosti za zemlju i selo.⁶

Njegov projekat fizički i materijalno sredenog i obezbeđenog sela, prosperitetnih agrarnih zajednica (zato što su usklađene sa opštim trendovima razvoja kapitalizma), uokvirenog humanijim oblikom moderne evropske demokratije, gde su te zajednice bile u ravnoteži sa gradskim i građanskim zajednicama, bio je oštra suprotnost desničarski i diktatorski nastrojenim onovremenim evropskim demokratijama, u njegovoj zemlji i u okruženju. (Nije li to bio jedan oblik zaštite „Slovenskog Juga od kapitalizma koji melje sve pred sobom“?)⁷ Više njegov život i delanje na selu svedoče o tome, nego njegovo pisanje. Neki autori misle (Čedo Višnjić) kako su „njegove tvrdnje, kako selo i seljaci, ako treba mogu i bez gospode, teorijski (su) potpuno promašene, ali su s njegove strane mišljene ozbiljno i iskreno.“ Višnjić dalje veli da se „izvjesni životni i socijalni minimalizam javljao (se) stalno kod njega kao program relativne autarhičnosti, iako je dobro znao stanje sela i seljaka.“ „Njegova koncepcija nacionalizma potlačene nacije ‘volimo svoje, najviše što se može’ a ne mrzimo tuđe, osim lagane dvoličnosti ima i svoju granicu, i ona tendira ka nekoj vrsti idealne samoizolacije, ka zatvorenoj seljačkoj državi.“⁸

Politički prijatelji Adama Pribićevića rešili su da u jesen 1935. godine ponovo pokrenu nekadašnje „Srpsko kolo“, pod novim dozvoljenim nazivom „Seljačko kolo“.

Nove okolnosti su dovele do toga, ukinuta je diktatura i obnavljale su se demokratske institucije u Kraljevini Jugoslaviji. U maju 1935. sprovedeni su izbori. Otvorio se srpsko-hrvatski sukob i na lokalnom, i na opštem planu.⁹ To je trenutak kada je Adama brat Valerijan pozvao da dođe u Beograd, gde je trebalo da bude 1. septembra, i ponovo organizuje izlaženje sada „Seljačkog kola“. A on je on stigao tek krajem novembra te godine.

Kada je u septembru 1936. umro njegov brat Svetozar Pribićević, njemu je „natureno“, kako on to kaže, i predsedništvo stranke. Simbolika je bila jasna: kontinuitet stranke i prisustva Pribićevića na čelu stranke, vaskrsavanje ideja i politike Svetozara Pribićevića, organizacioni kontinuitet stranke, trajanje istih ljudi u rukovodstvu stranke, negovanje tradicije kroz trajanje i ugled. Od tog položaja Adam je „jedva pobjegao“ posle 26. avgusta 1939. godine, posle sklapanja sporazuma Cvetković-Maček.¹⁰

Malo se društvo okupljalo u rukovodstvu „Seljačkog kola“, i prelivalo se sa rukovodstvom Samostalne demokratske stranke. Uvek je cela izdavačka, propagandna delatnost nekadašnje Srpske narodne samostalne stranke (SNSS) u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, odnosno u Kraljevini Ugarskoj Habzburške Monarhije, izgledala kao proširena porodična radnja i kao jezgra te stranke, koja je umnogome organizaciono, društveno i ekonomski preživela Prvi svetski rat. Jedan od četvorice braće Pribićević, Valerijan, bio je vlasnik obnovljenog časopisa „Seljačko kolo“, urednik je bio Antonije Srnić, a stalno prisutan u redakciji od vođstva Samostalne demokratske stranke bio je njen generalni sekretar Milan Durman. Uz njih, stalni saradnici bili su Adam Pribićević, Sava P. Selenić, Većeslav Vilder, Antonije Dergenc.¹¹ Časopis je izlazio od 1. novembra 1935. do 3. aprila 1941. godine. Izašlo je ukupno 149 brojeva. Do aprila 1938. Uredništvo je sedelo u Beogradu, a onda je prešlo u Zagreb. Uz predsedništvo stranke, Adam Pribićević je bio i predsednik Društva „Seljačko kolo“, Milan Durman bio je glavni sekretar Društva, a potpredsednici su bili dr Srđan Budisavljević i Sava N. Kosanović. Porodično-prijateljska povezanost ovog društva je očevitna i poznata, kao i organizaciono preliivanje stranke i njenih institucija.

Samu organizaciju Društva „Seljačko kolo“ činila je Središnica Društva (sedište je bilo u Zagrebu, Ilica 7/II), zatim mreža sreskih organizacija Društva, koje su bile predstavljene u središnici po poverenicima, i u okviru sreskih mreža seoskih organizacija „Seljačkog kola“. Au-

tori se slažu da je uloga Adama Pribičevića bila dominantna i u stvaranju mreže društava „Seljačkog kola“. Tako Sobolevski u svom tekstu¹² (o organizacijama Seljačkog kola u Vrbovskom i Ogulinskom kotaru) kaže da je više činilaca uticalo na osnivanje i kasnije delovanje „Seljačkih kola“. Adama Pribičevića, koga apostrofirao kao političara i pravnika, vidi kao odlučujuću ličnost u tome, zajedno sa grupom političkih istomišljenika. Kaže da su njegove namere u tom pravcu bile intenzivirane pošto je postao predsednik SDS-a nakon što je njegov brat Svetozar Pribičević umro, u Pragu, 15. septembra 1936. Misli da je osnovni motiv za pokretanje ove široke radnje bilo teško gospodarsko, kulturno i prosvetno stanje srpskih zajednica, kao i ugledanje na organizaciju i delovanje HSS-a i „Seljačke sloge“ kod Hrvata. Da se zaključiti da je i objavljivanje knjige *Seljak* i pisanje „Seljačkog kola“ bilo u svrhu političke promocije Adama Pribičevića i njegovog kruga. Za pravila „Seljačkog kola“, koja je napisao Adam Pribičević, kaže da su očevito urađena po uzoru na pravila „Seljačke sloge“ i „Gospodarske sloge“. Ta pravila upućuju na zaključak da su mreže tih organizacija viđene kao dopuna zadružnom pokretu, kao širem i značajnijem društveno-ekonomskom pokretu.

Sobolevski ne upućuje uopšte na tradiciju društva i lista koje je organizovano i trajalo i u prethodnim decenijama pod imenom „Srpsko kolo“.

Ono što na opštem planu karakteriše organizaciju ovog društva, u vreme njenog revitalizovanja od 1935. godine, je oslabljena veza između grada i sela, posebno u poređenju sa decenijama uoči Prvog svetskog rata, i smena takozvanog srednjeg sloja Samostalne demokratske stranke i Društva „Seljačko kolo“ na seoskom/mešnom, i sreskom/kotarskom nivou.¹³ Smena stare, tradicionalne narodne inteligencije (popova, učitelja, lokalnih trgovaca i „veleposednika“, lugara/šumara, i sl.) novom, mlađom generacijom, omladinom koja se sa raznih strana vraćala sa školovanja u svoj rodni kraj, događala se tada. To je ispitano u nekoliko mikroistraživanja.¹⁴ No autor M. Sobolevski, čije istraživanje se odnosi na kotareve Ogulin i Vrbovsko u periodu 1937–1941, upozorava „da ogranci Seljačkog kola nisu bili masovni članstvom, te se taj broj kretao od dvadesetak do osamdesetak članova. S tim u vezi nije moguće utvrditi dobnu i spolnu strukturu članova, celovite uprave pojedinih ogranaka za većinu ogranaka i u kojoj su mjeri članove seljake podržali pripadnici seoske inteligencije (učitelji, svećenici, liječnici i sl.), osim u pojedinim primjerima.“¹⁵

Stari srednji sloj cele društvene strukture srpske zajednice, a i hrvatske s kojom je delio društveni milje provincijskih gradića/varoši i varošica, ali i većih gradova u Hrvatskoj, se promenio: njegova starija generacija je odlazila iz života (rat, posledice rata), pripadnici srednje i mlađe generacije u njoj su se raselili u veće centre zbog karijere i zarade, u lokalnoj sredini njihova mesta su zauzeli novi ljudi. Oni su sa manje iskustva, manje takta, više frustracija i više gramzivosti, vodili malu lokalnu politiku. U okolnostima u kojima su mnoge lokalne hrvatske i srpske firme ispropadale tokom rata, a srpske se obnovile brže i ojačale na račun ovih drugih, lokalni društveni „ekvilibrijum“ je bio bitno narušen. Nove generacije koje su se trunile od agrarnih zajednica nisu se više kretale utabanim stazama predaka i birale tradicionalne profesije lokalnog profila. Novi državni kontekst aktivirao je mlade ljude, naročito one iz agrarnih sredina, u jugoslovenskom pravcu otvarajući im put za susret sa novim idejama. U ovom procesu su nestale mnoge porodice koje su utkale sebe i svoju sudbinu npr. u glinski i banijski društveni milje u prvim decenijama 20. veka, kao što su Ercegovci, Majstorovići, Peleši, Pribičevići.

PITANJE RASLOJAVANJA, RASKOLA, ODVAJANJA U SDS-U 1939–1941.

Da je došlo do raslojavanja, „raskola“, u Samostalnoj demokratskoj stranci u teškim i dramatičnim vremenima izbijanja Drugog svetskog rata 1939, pa dok taj rat nije stigao do južnoslovenskih prostora početkom aprila 1941, postalo je istorijski izvesno pre svega naknadnim svedočenjima, *sećanjem*, pošto se rat već dogodio. Srbi sa istorijskih prostora Hrvatske već doživeli tragediju uništenja, i odigrali svoju veliku istorijsku ulogu u anti-fašističkom, oslobodilačkom i takođe revolucionarnom ratu. „Sećanje“ je nastajalo u krilu pobjedničkog, partizanskog i levičarskog i komunističkog pokreta, i tek posle historiografije, koja se uostalom naslanjala na ta *sećanja*.

U nekoliko navrata, kada je to bilo aktuelno, srpska i hrvatska historiografija je napravila analizu skupštinskih izbora s proleća 1935. i od 11. decembra 1938, kao i opštinskih izbora iz 1936. i 1940. godine, npr. u Glinskoj općini, koji su jasno upućivali na dubinske promene u političkom opredeljivanju srpskih zajednica sa prostora Hrvatske. To su baš one zajednice gde je nastala i trajala organizacija Srpske narodne samostalne stranke, odno-

sno potonji SDS.¹⁶ Da li je time bio razbijen bedem jednog od najznačajnijih sektarijanskih pokreta na južnoslovenskim prostorima, koji je svedočio da je dinamika demokratskog razvoja ipak davala rezultate?

Malo se tog „raskola“ može videti na stranicama „Seljačkog kola“, tek u tragovima. Poneki antistaljinistički, antikomunistički komentar, iskaz Adama Pribićevića, nešto malo Milana Durmana, ali posredno, nešto malo od Save P. Selenića. S druge strane, nekog odjeka tog raskola ima na stranicama onovremenog „Vjesnika“ i nešto malo u „Proleteru“.¹⁷

Pored arhivske građe (mnogo manje), i onovremene štampe (nešto više), sećanje pojedinaca nam omogućava da donekle sagledamo procep koji je nastao između srpske i hrvatske zajednice u Glini i kotaru, zapravo gravitirajućem agrarnom pojasu, ali daje sasvim malo uvida o procepu unutar srpske zajednice. Ni ovi poslednji pokušaji da se „sruši“ antifašizam srpskih zajednica tzv. Gornje Krajine nisu dali nikakvog rezultata, sem nešto pokušaja objašnjenja.

List „Seljačko kolo“ oskudno beleži raslojavanja u organizacijama SDS-a i Društvu „Seljačko kolo“, sve do pred sam dolazak rata na nekadašnje jugoslovenske granice. Tada se sa pouzdanošću beleži prodor „drugih ideja“ u društva „Seljačkog kola“, koja su inače smatrana nepolitičkim organizacijama. U septembru 1939. Antonije Dergenc je napravio jednu široku analizu prodora novih ideja u ta društva, i onih s leve, i onih s desne. Smatrao je da „... istina, to je malo zapažljivo, ali ga imade ...“, i da je država ravnodušna prema svemu tome, i da „nema nikakve pomoći i podrške od strane ustanova i vlasti ... (koje) ometaju nas“ u odbrani demokratije protiv nedemokratskih ideja, ciljeva i metoda.¹⁸

U martu 1941. godine „Seljačko kolo“ donosi tekst na 10. i 11. strani o „Konferenciji sreskih povjerenika Seljačkog kola u Zagrebu“ (ovde se ne kaže kad ali se misli na niz sastanaka i konferencija koje je SDS i društvo Seljačko kolo održalo 22, 23, 25. februara 1941) na kojoj je doneta Rezolucija od pet tačaka: o prosvetnim prilikama na srpskom selu koje su ocenjene kao rđave, o tome „da knjiga dođe na selo“ što je uspjelo vrlo ograničeno i pored svih akcija koje su se sprovodile, o tome da „Seljačko kolo“ nema podršku inteligencije (mislilo se demokratske, koja nije ni nacionalistička desnica ni komunistička levica), o tome da su prilike u kojima živi i radi omladina (na selu) loše, i o kulturnoj i ekonomskoj obnovi sela.¹⁹

Potonji profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu Čedo Rajačić, rodom od Kostajnice, bio je pred Drugi svetski rat advokat u Glini.²⁰ U razgovoru sa njim o političkim prilikama u Glini uoči rata, moglo se čuti da je kao advokat bio član lokalnog SDS-a, da nije „bežao“ od komunističke, da je imao „neke odnose“ sa njima. Kod njega su dolazili Srbi, a kod Mirka Puka²¹, tada advokata u Glini, Hrvati. Za Mirka Puka se znalo da je bio vojnik u austrougarskoj vojsci na ruskom frontu za vreme Prvog svetskog rata, da je tu zarobljen, i da nije htio da ide na solunski front.²² Adam Pribićević je, pošto je zarobljen na samom početku Prvog svetskog rata, takođe „svršio“ u austrougarskoj vojsci, sa drugim idealima i željama, o čemu je ostavio nezaboravne stranice u svojim autobiografskim spisima.²³ Da nije ispisao te autobiografske spise, ostao bi zapravo kao i Čedo Rajačić i Mirko Puk, skoro potpuni anonimus u lokalnoj i široj, srpskoj i hrvatskoj istoriji. Da li se o njima i njihovoj delatnosti uoči rata može suditi na osnovu njihove potonje karijere i sudbine tokom Drugog svetskog rata i posle?

Kada se govori o „raslojavanju“, „raskolu“ u SDS-u u onih nekoliko godina od početka rata u Evropi pa dok on nije došao na jugoslovenske prostore, misli se na „odvajanje“ tzv. levog krila od „desnog“. Ljuban Đurić u svom članku „Snaga, organizaciona struktura i razvoj partijske organizacije KPH/KPJ u kotaru Glina do aprila 1941. godine“²⁴, gde inače prati opstojanje, organizovanje i dinamiku aktivnosti Komunističke partije Jugoslavije/Hrvatske u kotaru Glina, vidi raslojavanje/raskol u SDS-u kao posledicu sporazuma Cvetković-Maček od 26. avgusta 1939. Takođe govori o političkom raslojavanju u HSS-u između levog i desnog krila, kao posledici tog sporazuma, „pod utjecajem KPJ i mnogih rodoljuba.“ Članovi Glavnog odbora SDS-a, dr Rade Pribićević, dr Čedo Rajačić, dr Srđan Budisavljević i drugi, veli on, odvajaju levo od desnog krila stranke. Odvajanje navedenih, kako on to kaže, iz Glavnog odbora SDS-a u jesen 1939, propagiranje zajedničke borbe Srba i Hrvata protiv „nenarodnog režima, velikosrpske i velikohrvatske buržoazije, ... fašizma“ odvojilo ih je od njihovih prirodnih saveznika i približilo komunistima. Tako je došlo do sastanka Josipa Broza Tita i dr Rade Pribićevića u Zagrebu. Isticanje ovih događaja, i ovakvo njihovo povezivanje, kao izraz sveukupne pobede antifašističke leve na jugoslovenskim prostorima, u lokalnim sredinama koje su nekada bile baza opstojanja SDS-a bilo je dominantno. Malo je bilo onih koji su se pitali šta se tu zapravo događalo, te se dogodila 1941.

O raslojavanju/raskolu se malo može naći na stranici „Seljačkog kola“, naprotiv, sve je prikriiveno, ili da kažemo sve se prikriiva. Ako bi na osnovu opšteg sadržaja 148 brojeva u tom periodu pozicionirali glavne aktere časopisa, onda bi za Adama Pribićevića rekli da je anti-fašista, demokrata, pacifista, antikomunista, antistaljinista, da je jugoslovenski raspoložen. Savo P. Selenić (profesor) koji je živio u Beogradu, bio je „seljački sin“, stalno je učestvovao na zborovima SDS-a po Sremu, bio je „radikalan“, Milan Durman²⁵ je bio umeren, Većeslav Vilder je bio bliže Adamu, a Antonije Dergenc između Adama i Save P. Selenića. Iz tzv. levičarske perspektive, ondašnjih i potonjih komunista, ono što se odvojilo kao „levo krilo SDS-a“ (dr Srđan Budisavljević²⁶, dr Čedomir Čedo Rajčić, dr Rade Pribićević, poslednja dvojica lično bliski), ostavilo je za sobom ono što je preostalo kao „desno krilo“. Da li je jezgro oko Adama Pribićevića, koje smo gore skicirali, i pored svih međusobnih razlika, predstavljalo tzv. desno krilo? I gde je tu bilo mesto Save N. Kosanovića? Iz ukupne analize „Seljačkog kola“, pre bi se moglo govoriti o centru, i odvajanju „levog centra“, jer su oni svi bili izrazito umereni u svim pravcima, po svim političkim pitanjima.

KONTINUITET POLITIKE SRPSKE NARODNE SAMOSTALNE STRANKE I SRPSKO-HRVATSKE KOALICIJE: DA LI JE BILO MOGUĆE USPOSTAVITI ?

Od proleća 1935. godine, sva aktivnost oko „Seljačkog kola“ je ličila na vaskrsavanje politike SNSS-a i Hrvatsko-srpske koalicije. U tom pokušaju „vaskrsavanja“ pojavio se čak i Danilo Dimović.²⁷ Međutim, ono što je bilo moguće na prelomu 19. u 20. vek i u prvim decenijama 20. veka, pokazalo se kao nemoguće u 1930-im godinama, u hladnoj senci Drugog svetskog rata koji je već počeo. Okolnosti su naoko inspirisale aktiviranje: diktaturu je smenila obnova demokratije, ali je Adam Pribićević sve vreme govorio o rđavim posledicama diktature. Na šta je sve mislio? Dogodilo se da je dinamika demokratskog aktiviranja, aktivirala i levicu (KPH-KPJ) i desnicu, i to ne samo nacionalističku nego i fašističku. SDS je i dalje u centar svog posmatranja i analize stavljala položaj Srba na istorijskim prostorima Hrvatske, ali i šire, kako su opšte geostrateške okolnosti uticale na taj položaj, i naravno kako su posledične unutrašnje sveukupne prilike kreirale taj položaj, takođe kakve su sve bile lokalne prilike. Ono što je bilo očevidno je da su se

lokalne prilike izmenile i da je tu bilo nemoguće ostvariti na starim pretpostavkama savez sa hrvatskim zajednicama, i da je SDS, bar ona oko „Seljačkog kola“, praktično bila isključena iz pregovora na opštedržavnom nivou koji su vodili ka sporazumu Cvetković-Maček, 26. avgusta 1939.²⁸ Kakvo je značenje to imalo?

Kao što je u decenijama pred Prvi svetski rat 1914–1918, kako su se menjale geostrateške okolnosti na Balkanu, od aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine do Balkanskih ratova 1912–1913, ispitivao sve mogućnosti trajanja i opstojanja svog naroda, svoje zajednice u južnoslovenskom okruženju, Svetozar Pribićević je to radio i u političkoj praksi jugoslovenske države. U vreme aneksione krize 1908–1909, on je video kao povoljnije rešenje za Srbe u ondašnjoj Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, realizovanje ideje Velike Hrvatske, u kojoj bi Srbi brojčano ojačani bili društveno, ekonomski i politički ravnopravniji. Mogućnost realizovanja ideje Velike Srbije je u njemu izazivala zebnju jer je ostavljala kao realnu mogućnost da srpske zajednice koje je predstavljala SNSS ostanu izvan nje, „opet kao neka krajina“ kako je on to govorio. O Bosni i Hercegovini je razmišljao kao o teritoriji koja odlučuje gde će pasti težište jugoslovenskog ujedinjenja.²⁹

Na političkoj pozornici nove jugoslovenske države on je takođe ispitivao mogućnosti pozicioniranja svoje stranke i zajednice koju je predstavljala, u rasponu od tzv. Pašić-Pribićević koalicije („PP“, SDS i NRS), preko integrisanja u Demokratsku stranku, do sklapanja Seljačko demokratske koalicije (SDK) 1927. godine (SDS i HSS). Blok narodnog sporazuma iz 1937. (8. oktobar) bio je neka varijanta toga. Posle „obnove demokratije“ kroz izbore u proleće (5. maj) 1935, on je vodio ka pobjedi na izborima u decembru 1938. U međuvremenu, krajem septembra 1936. godine, Pribićević je otišao i iz života, ne samo iz politike. Cela 1939. godina je prošla u građenju sporazuma Cvetković-Maček, do koga je i došlo 26. avgusta te godine. Međunacionalni sukobi i sveukupno nacionalno pitanje u Kraljevini Jugoslaviji su dobili obeležje rešavanja tzv. hrvatskog nacionalnog pitanja. Još jednom je hrvatska nacionalna ideja spojena sa hrvatskom državnom idejom (ideja Trojednice) poslužila kao poluga za reorganizaciju celine južnoslovenskog prostora. SDS okupljen oko „Seljačkog kola“, na čelu sa Adamom Pribićevićem, bio je isključen iz tih radnji.³⁰

Autor Tonko Barčot u svojoj studiji o „Ispostavi banske vlasti Banovine Hrvatske u Splitu 1939–1941“, i Kra-

ljevskoj banskoj vlasti u Primorskoj banovini 1929–1939. koja je prethodila, analizira ono što zove „stvarnost samouprave“ i „put do sporazuma“.³¹ On veli da je početkom juna 1939. godine, a posle odcepljenja Slovačke od Česke u nacističkoj režiji, kada se pripremao novi susret između Cvetkovića i Mačeka, Srđan Budisavljević izradio jedan kompromisni nacrt za državno preuređenje.³² Samostalne demokrate su nastojale da se postigne sporazum između Mačeka – HSS-a, Ujedinjene opozicije i Jugoslovenske nacionalne stranke – JNS-e. Prema tom nacrtu jedna od tri jedinice, ili banovine kako o tome govori Dejan Đokić (u svojoj knjizi *Nedostižni sporazum, srpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji*) bi bila Hrvatska, koja bi obuhvatala Savsku, Primorsku i Vrbasku banovinu, bez Dubrovnika, bez delova Srema, i bez delova same Vrbaske banovine. U tom bi se okviru prema Budisavljevićevom nacrtu, osigurala izvesna samouprava za Dalmaciju i za Vrbasku banovinu, a da bi se ublažio „ultraplemenski karakter vlasti u centru – Zagrebu“, kako veli Barčot. On dalje kaže da je Maček izjavio da prima ovaj predlog na znanje, više da ne zakoči inicijativu nekih ljudi iz SDS-a, nego što je verovao u njen uspeh. Iz ovog nacrtu se jasno videlo, kako se dalje kaže, da su „samostalci priželjkivali što veći broj Srba u hrvatskoj jedinici, da bi imali što veći oslonac u političkom delovanju“. U tom nacrtu je više nego upadljiv predlog o samoupravi Dalmacije, a samostalci su bili jedina politička snaga koja je pre, tokom i posle sporazuma spominjala mogućnost autonomnog položaja Dalmacije u novoj državnoj reorganizaciji. SDS je jedina politička stranka koja je u Banovini Hrvatskoj teritorijalno i organizaciono uređenje prilagodila novoj situaciji, pa je za područje „Ispostave banske vlasti Banovine Hrvatske u Splitu“ imala poseban Okružni odbor SDS-a. Da li se iza predloga o samoupravi Dalmacije (Primorske banovine) i Vrbaske banovine krila neka šira ideja decentralizacije Banovine Hrvatske, kao još jedan zov iz prošlosti, još jedan od oprobanih načina da se artikuliše položaj Srba na ovim prostorima.³³

U okolnostima posle sklapanja sporazuma Cvetković-Maček tzv. levo krilo SDS-a se aktiviralo u pravcu saveza sa narastajućom antifašističkom, narodnofrontovskom levicom na prostoru gde je istorijski organizovan i trajao SDS. Ko se kome, kako i kada, približavao u lokalnim sredinama, i većim središtima, teško je rekonstruisati. Kretanja u starim političkim organizacijama, kao što je bio i SDS, i već oprobani politički manevri sa hrvatskim političkim strankama, su se poklapali sa glav-

nim kretanjima u Komunističkoj partiji Jugoslavije (KPJ), gde se obavljala njena federalizacija stvaranjem KP Hrvatske i KP Slovenije 1935. (Ostaje samo pitanje da to nije imalo neko drugo značenje.) Opšta linija razdvajanja je bila fašizam i desnica i antifašizam i leвица. Tu za umerene nije bilo mesta, a krug okupljen oko „Seljačkog kola“ i Adama Pribićevića je inače bio mali, a bivao je sve usamljeniji, otuđeniji i izolovaniji, i bili su umerenjaci.

Pomeranja na evropskoj političkoj sceni tokom 1938. i 1939. godine, koja su nepogrešivo proizvodila pomeranja i na jugoslovenskoj političkoj sceni, sve do sklapanja sporazuma Cvetković-Maček u avgustu 1939. i izbivanja rata u Evropi u septembru, učinili su da srpske zajednice sa hrvatskih istorijskih prostora upadljivo izgube svoj društveni i politički značaj i snagu. Taj gubitak je dramatično otvarao prostor za izmenu njihovog položaja.

Skoro svaki projekat preuređenja Kraljevine Jugoslavije krio je za njih neku zamku, čak i oni nastali u njihovim redovima. Zato se mala grupa umerenjaka okupljena u „Seljačkom kolu“ čelično drži opšteg državnog, društvenog i ekonomskog plana, sagledava pitanja i probleme iz perspektive celine prostora i ljudi na njemu, ima u vidu evropske i svetske trendove, i u određivanju prema spolja i prema iznutra. Naslućuje, ili zna, da je suština u nekim drugim tokovima a ne u iscrtaivanju granica. Preko svog lista „Nova riječ“, čiji je urednik Većeslav Vilder, antifašizam propagira kao svoju novu ideologiju, a narodnofrontovske ideje kao novu politiku.³⁴

„SELJAČKO KOLO“ 1939–1941. : SADRŽAJ

Raspon tema o kojima se piše u „Seljačkom kolu“ nije bio mali. Zapravo iznenađuje raznovrsnost sadržaja, ali i konsistentnost mišljenja glavnih saradnika i uređivačke politike. Pitanje/razmatranje ideje „slobode iznutra“, „slobode spolja“ i „nedeljivosti slobode“ su bile teme na kojima su iznošena različita mišljenja, ali ne i suprotstavljena. Moguće je uspostaviti i neku hijerarhiju vrednosti, kada je u pitanju ideja slobode, koju je uspostavio autorski krug oko časopisa: najvažnijim se smatrao „narodni opstanak“ o čemu je dosta pisao Adam Pribićević, zatim demokratske slobode odnosno političke i građanske slobode, pa socijalne i ekonomske slobode i na kraju nacionalna sloboda. O ovim temama je dosta pisao Antonije Dergenc čija je najopštija fraza glasila „demokratija je najveće jemstvo i osigurač slobode“. Moguća je

analiza ideja cele grupe: A. Pribićevića, A. Durmana, S. Selenića, A. Dergenca i V. Vildera. Može se govoriti i o „vaskrsu“ ideja Svetozara Pribićevića, prosto zato što je njegova misao uvek prepoznatljiva i na stranicama „Seljačkog kola“.

U 1. broju obnovljenog „Seljačkog kola“ (1. novembar 1935) A. Pribićević piše programski uvodni članak pod naslovom „Naš put“. Kao osnovne trendove svetske politike vidi: one antidemokratske, fašizam, odbranu interesa velikog kapitala, imperijalnu politiku, rat a ne mir. Trendovi u unutrašnjoj politici su bili: srpsko-hrvatski spor nastao posle ubistva Stjepana Radića, pooštren posle toga, i kao odgovor politiku sporazuma Srba i Hrvata kao staru politiku Svetozara Pribićevića. Treći element sagledavanja opštih i posebnih prilika bila je sveprisutna privredna kriza čije se prevladavanje vidi u tzv. podizanju sela, u „savezi sela i cveta naše inteligencije“. Nije li to anticipacija onoga što će se dogoditi, ali ne sa idejama Svetozara i Adama Pribićevića?

Sava P. Selenić u istom broju piše, a o tome piše i inače, o socijalnoj suštini hrvatskog pitanja. „Hrvatsko pitanje je seljačko pitanje, veli on. Jer dokle god se na tom pitanju može izazvati svađa dotle će se od te svađe koristiti treći, a štetu će plaćati hrvatski i srpski seljak.“³⁵ On se generalno zalagao da se sa hrvatskog pitanja pređe na „sva pitanja“, kako je on to govorio, što je značilo da je u osnovi njegovog razmišljanja jugoslovenska celina. A ne nacionalna ili nekakva druga posebnost.

Milan Durman je u svojim razmišljanjima opšte društvene i političke pozicije Srba sa prostora Hrvatske, bio više okrenut ka Beogradu. Da li je predstavljao neku desnicu u tom malom društvu? Njegove uobičajene sintagme su bile „zar opet da budemo Krajina“, mi nećemo da budemo moneta za potkusurivanje tuđih računa i kamen smutnje u ovoj državi“, „mi nećemo da budemo ni austrijska Krajina ni irski Ulster“. Nisu li ih ovakvi stavovi vodili u samom startu u neki oblik izolacije?

Jer ako su u suštini bili poklonici ideje sporazuma Srba i Hrvata, čiji je osnovni politički cilj bio njihov savez na lokalnom planu i u istorijskim okvirima Hrvatske, oni nisu mogli da izbegnu svoju širu ulogu na opštem, tadašnjem jugoslovenskom planu. Ta uloga nije proisticala iz njihove društvene ili političke snage, a po najmanje iz njihove ekonomske snage. Ona je proisticala prosto iz mesta gde su se nalazili na jugoslovenskoj mapi, i istorijske uloge koju su igrali na prostorima Hrvatske. Jedno od istorijskih rešenja za njih je svakako bilo da u savezu sa Hrvatima izađu iz „krajškog položa-

ja“. Međutim, oni su se u projektu Banovine Hrvatske, kako se došlo do njega avgusta 1939. našli u priličnoj izolaciji, i najšire društveno i politički. Vrhunac te situacije je bio, ako je verovati Savi N. Kosanoviću, da je Svetozar Ivković od V. Mačeka iskamčio svoj položaj podbana.³⁶

U ovom krugu okupljenom oko „Seljačkog kola“ Pero Manojlović neprekidno piše o problemima imovnih općina.³⁷

Da li se u godinama koje su prethodile izbijanju rata (1935–1939) smanjivao prostor udaljenosti tzv. visoke politike, politike koja je dolazila iz državnih centara, i lokalnih događanja? To je prostor koji je „Seljačko kolo“ svojim pisanjem htelo da prevaziđe, zalažući se za umerenije stavove, umereniju politiku i ponašanje. Lokalna percepcija državne i nacionalne politike takođe je bila udaljena od one prve, tzv. visoke politike. Lokalna politika je zapravo bila u raskoraku i sa drugim nivoima vlasti, ukoliko su ti drugi nivoi uopšte funkcionisali.³⁸

GLINA: IZLOMLJENI MOZAIK

Mogućnosti rekonstrukcije lokalnih prilika i događanja, pa i onih u Glini i glinskom kraju, bitno je ograničena nerazvijenošću lokalnih istoriografija uopšte, odsustvom pisanih sećanja, dnevnika, zabeleški lokalnog sadržaja, i prirodom odnosa dve postojeće zajednice gde međuetnička komunikacija nije uspevala da nadvlada sektašku logiku.

Dosadašnja istoriografija je zabeležila nešto od hronologije društvenih i političkih lomova u srpskim zajednicama Gline i glinskog kraja u deceniji uoči rata. Posebno oko skupštinskih izbora u proleće 1935. i u decembru 1938, opštinskih izbora. 19. maja 1940. Za ove poslednje postoje dragoceni podaci o „rascepanosti“ unutar SDS-a i „otkrivanju“ više od 50 aktivista frankovaca tokom predizborne borbe, „usponu“ komunista.³⁹

Bedem Samostalne demokratske stranke je u Glini i glinskom kraju bio načet u događanjima tokom perioda 1938–1941. godine. U Glini, i gravitirajućem pojasu, događalo se ono što su Adam Pribićević i Antonije Dergenc beležili kao uočljive pojave u srpskim zajednicama uopšte, a to je pre svega prodor novih ideja koje se suprotstavljaju onima koje oni zastupaju. U sklopu toga Adam kritikuje „moderni herojski kult“ kod naroda koji se još nije izlečio od „nacionalnog herojskog kulta“. Antonije Dergenc sa više otvorenosti beleži prodor levih, komunističkih ideja u organizacije društva „Seljačko

kolo“, kao onih koje postaju konkurentne idejama građanske demokratije, ali i onima koje svojom agresivnošću ruše narodnofrontovski ekvilibrijum.⁴⁰

U svom broju od 6. marta 1941. godine „Seljačko kolo“ beleži da je u nedelju, 23. februara, održana Sreska konferencija SDS-a u Glini, i da su bili prisutni izaslanici svih sela glinskog sreza. Od vođstva stranke bio je prisutan njen generalni sekretar Milan Durman, koji je govorio o političkoj situaciji. Šta je govorio nije zabeleženo. Konferenciju je otvorio Stevo Gajić, gostioničar, dugogodišnji funkcioner SDS-a u Glini i srezu. Ne zna se koje je sve funkcije u stranci obavljao i kada, ali se zna da je bio i predsednik Društva „Seljačko kolo“ i da ga je na tom položaju zamenio jedan od glavnih glinskih komunista Stojan Vujaklija.⁴¹ Toj sreskoj konferenciji je predsedavao Jovan Ćorković iz Bačuge, a o lokalnim pitanjima su govorili Simo Jednak i Damjan Samardžić, ali takođe nije zabeleženo šta.⁴² Ćorković je u septembru 1939, zajedno sa dr Radom Pribićevićem (koji je još uvek bio advokat u Petrinji) govorio u ime SDS-a na sahrani Milana Matijevića, čuvenog „glinskog trgovca i posednika, starog prijatelja i saradnika SDS-a, Hrvata samostalca ...“.⁴³

„SELJAČKO KOLO“ 1939–1941.: OSNOVNE TENDENCIJE VREMENA I POGLEDI NA PROŠLOST

Istorijski trenutak je učinio da se na stranicama „Seljačkog kola“ mnogo razmišlja o osnovnim tendencijama vremena, geostrategiji Balkana i položaju Južnih Slovena na njemu, o položaju i sudbini malih naroda, o istoriji, njenim porukama, onim značajnim, korisnim i pozitivnim, u hladnoj senci svetskoga rata.

Ideje i stavovi koji se iznose jasno govore koja je ideja na pozicija društva koje se okupljalo oko časopisa, a posredno se može rekonstruisati i njihova pozicija u stranci i drugim institucijama srpsko-hrvatskih zajednica na tim prostorima, kao i šira društvena pozicija.

Ogranak „Seljačkog kola“ u Banja Luci je krajem 1940. i početkom 1941. organizovao predavanja o najvažnijim pitanjima epohe i trenutka. Tom prilikom gost je bio tada senator i predsednik Izvršnog odbora SDS-a Većeslav Vilder. On je u nedelju 29. decembra 1940. pre podne održao konferenciju pristaša SDS-a Banja Luka, kojoj je prisustvovao i predsednik HSS-a Banja Luka Drago Ćosić. Za sada nema zapisnika sa te konferencije. Njegovo predavanje pod naslovom „Borba svetova i naš

položaj u toj borbi“ je kroz jedan autorski tekst (pisac „R.K.“) predstavljeno u „Seljačkom kolu“. Tu je istaknut njegov stav da stranački programi u onom trenutku nisu aktuelni, da je odbrana interesa „naše zemlje“ najbitnija, i da se treba boriti protiv svih pokušaja unutrašnjeg defetizma. Ako su Prvi i Drugi balkanski i Prvi svetski rat bili „ideološki“ kako to kaže Vilder, posle Drugog svetskoga rata nastupiće „novi poredak“ u kome će pitanje socijalnih reformi biti središnje. Uostalom, veli on, to su smernice engleske Radničke partije. Liberalna demokratija je dotrajala, poentirao je, a na pozornicu stupa „demokracija socijalna“. Poruka za okupljene je bila da je „naša zadaća da se čuvamo i stvaramo bolji život u svojoj slobodnoj državi i da ne kopiramo nikoga.“⁴⁴

Adam Pribićević, koji gotovo da nije komentarisao sporazum Cvetković-Maček s kraja avgusta 1939, govori u tom istom trenutku o blagodetima „unutrašnje sloge“ i „sloge sa svojim susedima“. Na putu smo, veli on, da unutrašnju slogu nadopunimo slogom sa svojim susedima, a unutrašnja i spoljašnja sloga treba da obezbedi malim narodima slobodu i sigurnost. A onda sledi iskaz koji je suština njegovog jugoslovenstva

Ovo je drugi Božić što ga slavimo iznutra smireni i složni, iza deset godina strašnog unutrašnjeg razdora, koji je bio naš opstanak stavio pod znak pitanja. A kako je unutrašnja sloga prvo jemstvo narodnog održanja, mi u njoj dobismo jaku naknadu za to što nas je svetski nemir doveo u opasan položaj. Složni iznutra, mi ćemo lakše odoliti i svetskom vohoru, koji zavija oko nas.

Guslanje o imućnom, prosvetčenom i naprednom selu i njegovom značaju za državu i društvo, pogotovo u teškim trenucima, je bila druga strana medalje kod njega. Poslednje misli sa njim deli i Sava N. Kosanović.⁴⁵ Uz ovakve sadržaje su diskretno provučene informacije o upravi u Banovini Hrvatskoj i gonjenju Srba u njoj.⁴⁶

Antifašistički i antikomunistički stavovi se jasno iznose u „Seljačkom kolu“ uvek kada se govori o odnosima SSSR-a i Nemačke, njihovom paktu i novim sporazumima. Analiza situacije u okupiranoj i tzv. slobodnoj Francuskoj pokazuje da je uočeno da je i desnica i levica u Francuskoj agitovala da se ne treba boriti, što se naziva propagandom, izdajom, kukavštinom. Dakle, ostajalo je još samo to šta je radila Engleska, odnosno Velika Britanija, i provejava mišljenje da se treba boriti kao Englezi i Škoti, ujedinjeno, složno i organizovano, u odbrani otadžbine, slobode i demokratije. Analiza međusobnih

odnosa ovih država, sem V. Britanije, pokazuje u čemu se one slažu. Najupadljivije je da sav izvoz, sve ide prema Nemačkoj, iz SSSR-a, Poljske, Francuske, Češke, Rumunije koje su pod nemačkom upravom, kao i iz Mađarske, Jugoslavije i Bugarske, koje nisu. SSSR se uskladio sa Nemačkom, veli se tu, jer je slab da se bori sa njom, gleda da iz nemačkih neprilika izvuče što više, vlada je kod njih diktatorska i mrzi demokratiju (kao i u Nemačkoj), i gaji nadu da će rat osiromašiti oba protivnika, misli se na Nemačku i zapadne demokratije, te će to dovesti do revolucije.⁴⁷

Povodom izbora dr Svetozara Ivkovića za podbana u Banovini Hrvatskoj (ban dr Ivan Šubašić) razmišlja se o politici koju su vodili najistaknutiji Srbi u Monarhiji tokom 19. i 20. stoleća. O onima koji su u najtežim časovima stajali „uz bok“ Hrvata, što je bio istorijski zadatak najboljih Srba u Hrvatskoj, što je bila njihova politika, o Svetozaru Miletiću, Politu Desančiću, Svetozaru Pribićeviću. Oni su bili dobri, hrabri i dalekovidi, i pripada im zasluga što se kroz istoriju sačuvala srpsko-hrvatska zajednica.⁴⁸

Dr Svetozaru Ivkoviću se na istom mestu u „Seljačkom kolu“ pripisuju lepe osobine skromnog, povučenog čoveka, besplatnog branioca u svim političkim procesima, koji je posle studija prava (Debrecin, Kluž, Beč, Berlin, Zagreb) otvorio advokaturu u Zagrebu i stekao lep ugled. Bio je podpredsednik Advokatske komore u Zagrebu, prvak SDS-a, predsednik MO SDS – Zagreb, član GO i IO SDS-a, kandidat liste SDS-a na listi dr Mačeka na izborima od 11. decembra 1938.⁴⁹

Kao najveća ratna opasnost za Balkan u tom trenutku, viđen je Italijansko-grčki rat i eventualne bugarske ratne operacije. Ističe se da je list oduvek bio protiv svakog rata, i da se ljudi u njemu nisu ponašali kao „bivši pacifisti sa dvostrukim standardima“: kad jedan osvaja onda je to imperijalizam, a kad to drugi čini onda je to oslobađanje; kada jedan davi male narode onda je neprijatelj malih naroda, a drugi kad ih davi on je spasitelj i prijatelj. Sudbina malih naroda se analizira najšire (pravo na život i odbranu rodne grude), pa se kaže da se „poraz u ratu za male države pretvara (se) danas odmah i u smrt naroda čije su to države bile. Danas se poraženim malim narodima otima njihova zemlja, i njihovi svi drugi poslovi, ... poraženi narodi (se) raseljavaju tamo, gde će u tuđini izgubiti svoju narodnost, ..., danas se poraženim narodima zatvaraju sva vrata nauke, škole, da ostanu večite slugе ...“ Kao jedini izuzetak među poraženima se vide „moderni Turci“ koji su visoko nadmašili „stare Turke“.⁵⁰

Modernim imperijalizmima se suprotstavljaju stari, istorijski imperijalizmi, u kojima su se potčinjeni, pokoreni narodi, kao i danas, borili na suprotstavljenim stranama „verno i junački“ (Srbi u Habzburškom i Osmanlijskom Carstvu).

Dramatičnost trenutka, i poruke istorije, se mere i na pitanju vlasništva nad zemljom. Adam Pribićević je tu imao razvijeno i zaokruženo mišljenje, koje ide do duboko u prošlost. On kaže da je pod turskim udarcem prsila „naša država“ u paramparčad, i da su nestali ne samo plemići već i građani. Ostao je jedino seljak na dedovskoj zemlji, veli on, pa je napunio gradove kada je došao čas. Ali gde je nestalo Srba seljaka u okolini „naših starih gradova“, nastavlja, tu su ti gradovi i danas, posle trideset godina „naše vladavine“, ostali velikom većinom tuđi (Prizren, Peć, Đakovica, Priština, Vučitrn). Ističe kako Nemci danas rade drugačije nego u prošlosti, kada su poljske i češke krajeve naseljavali svoje stanovništvo u gradove, pa su se ti Nemci zajedno sa tim gradovima vremenom slavizirali pod pritiskom slovenskog stanovništva koje je ulazilo izokola. Danas Nemci, veli on, u okolice slovenskih gradova, koje su odlučili učiniti nacionalno nemačkim, preseljavaju nemačke seljake.⁵¹

U februaru 1941. variraju se iste teme koje su bile aktuelne u avgustu 1939. godine, uoči izbijanja drugog svetskog rata u Evropi, kada je bilo neophodno „ukloniti s puta srpsko-hrvatsku zaštitu, odnosno ostvariti sporazum.“⁵² Tada Adam Pribićević analizira geostrategiju Balkana i Južnih Slovena: Balkan je tako važno mesto u Evropi, a Jugoslavija na Balkanu, da se nijednoj velikoj državi neće dopustiti da zauzme Balkan, bile one u savezu sa balkanskim državama ili ne. Ko bi osvojio Balkan, taj bi zavladao celim Sredozemnim morem, mišljenje je Adama Pribićevića. Time bi zatvorio Engleskoj put u Indiju, Rusiji južni put u Sredozemno more i u svet, a Francuskoj doveo u opasnost njene velike i vredne posede u Severnoj Africi, nastavlja A. Pribićević dalju analizu.⁵³

Posle sklapanja sporazuma Cvetković-Maček krajem avgusta 1939. i izbijanja rata u Evropi početkom septembra, ni Adam Pribićević, ni društvo oko njega, nemaju šta bitno da dodaju svojim idejama i stavovima, kao ni idejama Svetozara Pribićevića, koje i dalje koriste. Država se vidi kao sredstvo za osiguranje slobode iznutra pre svega, i naravno slobode spolja, i to na istorijskim primerima iz 19. veka, naročito onima kada borba za te dve slobode nije bila komplementarna. Citira se

veliki i slavni italijanski rodoljub Đuzepe Garibaldi koji je rekao „ja volim slobodu, i možda je volim više nego domovinu ... (jer) bez slobode domovina je tamnica.“ Za tzv. hrvatsko pitanje se uvek mislilo da ga treba tako rešiti da se u okviru državne zajednice osigura i hrvatska državnost, jer je veća državna zajednica potrebna za očuvanje slobode i samostalnosti Južnih Slovena, i naročito Jugoslovena.⁵⁴

Kada Adam u tim dramatičnim danima 1939. razmišlja o podeli vlasti između Srba i Hrvata u Jugoslaviji, ni on nema šta da doda svojim starim mislima da su Hrvati u centralizmu „izgubili veru“ da bi mogli dobiti onaj deo vlasti koji im pripada, i „da u slučaju te podelje vlasti u državi“ (on očitno ne zna u trenutku dok piše tekst da je do sporazuma došlo, i još manje njegov sadržaj), veliki deo Srba koji živi između sa Hrvatima mora ostati u hrvatskom delu države. „Mi smo tako između da nas niko ne može podeliti“, veli on. On razmišlja gde bi dalje vodila svest o tome da se Zagreb i Beograd nagode, pa kaže da ako bi došlo do sporazuma sa Hrvatima na ideji hrvatske državnosti, onda tu ideju ravnopravnosti sa Srbima koju traže Hrvati na širem jugoslovenskom nivou, treba sprovesti i na užem prostoru hrvatske državnosti tako da na njemu i Srbi budu ravnopravni sa Hrvatima. U tom istom broju on objavljuje tekst pod naslovom „Srbin seljak i država“ o državnim osećajima Srba seljaka i sporazumu sa Hrvatima, gde se vidi da je u međuvremenu saznao za sporazum. On kaže da su jedni „razumeli“ da se jedva sastavljena država ponovo cepa, a seljaci koji su bili za preuređenje države „shvatili su“ da to preuređenje države ne znači njeno slabljenje ili čak i propast.⁵⁵

Narednih dana on piše „o svetlim stranama naše prošlosti“, i ne misli samo na srpsku, već i na hrvatsku. Daje nam svoju jasno iscrtanu sliku prošlosti od Revolucije 1848. koju vidi kao junačku borbu „našeg naroda“ za „opstanak narodni“. Kaže da je u istoriografiji i politici bilo jasno nastojanje da se ta borba prikaže kao „služba Beču“. Preporučuje knjigu Bude Budisavljevića koji je veličao Jelačića i tu borbu protiv Mađara. U nekim „prijateljskim krugovima“ to se zameralo, jer se borba Mađara protiv Beča videla kao borba za slobodu i napredak, a „naša borba“ protiv Mađara kao borba protiv slobode i napretka. Ovo mišljenje protivi se istorijskoj istini i opštem mišljenju i osećanju „našeg naroda“, veli Adam. Dalje nastavlja da je Košutova buna bila za Mađare slobodnjački pokret, i da su je tako mogli oceniti i svi liberalni građanski političari u Evropi. „Ali za nas

Srbe i Hrvate ona je bila pokušaj Mađara da unište i pomađare „naš narod“, zaključuje on. Ovde se vidi i kod Adama šire rasprostranjeno razumevanje jugoslovenstva kao sloge, sporazuma, iznutra Srba i Hrvata, i ujedinjenog, zajedničkog fronta prema spolja. Nastavlja dalju analizu mađarske politike prema Južnim Slovenima u tim velikim prelomnim trenucima istorije 19. veka (kada se definisala linija južnoslovensko-mađarskog razdvajanja), sa puno ironije govori o mađarskoj „jezičkoj politici“ koja nije davala da u Hrvatskoj službeni jezik bude hrvatski, i koja nije htela ni da čuje ni za Vojvodinu, ni za državnu autonomiju Hrvatske. Naglašava da je 10.000 boraca iz Srbije došlo da se bori protiv takvog „slobodnjaštva“ Mađara, da Beč jeste bio opasan, ali je bio više udaljen i njegov pritisak u smislu germanizacije se manje osećao od mađarizacije.

Evolucija njegove misli, kada povezuje 1848. i 1939, ide u logičnom pravcu pa kaže da su „lepe političke slobode, ali je pretežnije održanje narodnosti“. Da iznad svega stoji interes države i naroda, očuvanje njihovog opstanka, potvrđuju i veliki savezi iz prošlosti koji se ponavljaju u velikim lomovima i sukobima (Francuska, Engleska, Carska Rusija; Francuska, Engleska, SSSR).⁵⁶

Dalja interpretacija Revolucije 1848. Adama Pribićevića kaže da je taj otpor 1848–9. osnažio narodni duh i moral, i Mađarima pokazao da neće slomiti „naš narod“, te su oni postali skromniji i umereniji. Da nije bilo 1848–9. ne bi Hrvatska 1868. dobila državnu autonomiju, niti bi Srbi bili sačuvali narodno-crkvenu autonomiju. Taj otpor je, veli on, usporio mađarizaciju i „dao nam oduška i vremena te smo dočekali oslobođenje s manje gubitaka.“ Dalje kaže da se nije moglo drugačije, da su posle isplivali reakcionari i prijatelji Beča na površinu u političkom životu, jer je to bilo rešenje za odbranu od Mađara. Napredni slojevi su bili u začetku, i da se tako nastavilo, veli Adam, došlo bi do stvaranja „Podunavske velike Švajcarske“ (misli na ideje neke podunavske federacije), ili do onoga što je želeo vladika Rade, do potpunog odvajanja Jugoslovena od Austrije.⁵⁷

U poslednjem broju koji su objavili 3. aprila 1941. godine, nekoliko dana uoči prvih bombi koje su pale na Beograd, okupljeni u „Seljačkom kolu“, pre svih naravno Adam Pribićević, razmišljaju o pitanjima mira i neutralnosti posle preokreta od 27. marta, koji podržavaju. Adam doslovce kaže, a događaji su ga surovo opovrgli, „da je prošla vladavina oborena da mi sačuvamo svoju slobodu u miru, svoju neutralnost. A u rat bi pošli tek onda, pa ma s kim, ko bi nasrnuo na našu slobodu ili

taknuo u naše životne interese ...“ Mislilo se da je sporazum Cvetković-Maček na kome je počivala unutrašnja politika Kraljevine Jugoslavije očuvan, a da je oboren sporazum na kome je počivala spoljna politika pristupanja Trojnom paktu. Kako je general Simović postao predsednik vlade, potvrđen je stav Jugoslavije u međunarodnoj politici o „miru spolja i prijateljstvu sa susedima.“ Adam Pribičević je isticao da je preokretom od 27. marta 1941. otvoren prostor za realizovanje projekta „velike federativne Jugoslavije“ u kojoj bi bili ujedinjeni svi balkanski Sloveni. Podsećao je da HSS svojim poslednjim javnim izjavama stoji iza srpsko-hrvatskog sporazuma, a da je dr Srđan Budisavljević, ministar socijalne politike u vladi Cvetković-Maček bio protiv pristupanja „naše zemlje“ Trojnom paktu, i da je dao ostavku (takođe i dr Čubrilo i dr Konstantinović).⁵⁸

Da li su HSS i komunisti bili, i koliko, jedini saveznici, razjedinjenih srpskih zajednica sa ovih prostora, i među njima ozbiljno uzdrmanih onih njenih delova koji su bili tradicionalno organizovani u SDS-u i razvijenoj mreži pridruženih organizacija? Šta se krilo iza dubokog, vakumskog muka o bitno izmenjenom položaju Srba sa ovih prostora? Nije bilo nagoveštaja tragedije koja je otpočela posle nekoliko dana. Da li je antifašizam „Nove riječi“ mogao da nadomesti ovaj muk, ili je to prosto bila podela uloga?

LIČNOSTI I HRONOLOGIJA UMIRANJA

Ličnosti koje prolaze stranicama „Seljačkog kola“ u ovim godinama njegovog izlaženja, 1938, 1939, 1940. i 1941, su brojne, a njihova dominantna intelektualna i životna matica je u epohi koja se završila Prvim svetskim ratom. Oni su razumevali sve što je pojavno bila neka replika, varijetet te epohe, ali je u nekom trenutku prestajala njihova moć razumevanja nastupajuće epohe

fašizma. Bar to tako izgleda na stranicama njihovog časopisa. Njihovo jezgro i širi krug su poznati imenom, a sem pojedinaca malo čime drugim. Taj krug se može proširiti imenima samostalaca iz same Hrvatske, Sloveniji i naravno Bosne i Hercegovine, od kojih su većina potpuni anonimusi u našoj istoriografiji, koji su prošli kroz nju kao imena u nekoj prigodi, (kao npr. dr Rajko Đermanović, dr Đuro Kopač, dr Simeon Krunic, dr Nikola Tusun, dr Dimitrije Vurdelja, dr Danilo Medaković, dr Ljubo Leontić, dr Vladimir Šuklje, Staša Lubijenski, dr Juraj Sluga, dr Makso Šnuderl, dr France Ković(č), dr Ivo Potokar, sve advokati, od Ljubljane, Maribora, Ptuja i Kamnika pa do Zagreba, Karlovca, Splita.⁵⁹

Hronologija umiranja koju u ovim godinama beleži „Seljačko kolo“, kao i način na koji to radi, je takođe odraz iste svesti. Značajna je jer daje još malo podataka za mnogobrojne značajne lokalne ljude koje je progutao mrak istorije.

Tako se u mesecima pred dolazak svetskoga rata i kod nas, beleži smrt: bivšeg profesora „na srpskoj gimnaziji u Novom Sadu“, književnika i urednika Jovana Grčića (1855, Vukovar – 1941, Novi Sad); pakračkog episkopa Mirona Nikolića (1846, Kapelna – 1941, Pakrac), koji je 71 godinu bio sveštenik a 51 godinu episkop, a postao poznat kada je u vreme bana Rauha, na izborima 1908. javno glasao za Srpsko-hrvatsku koaliciju; znamenitog samostalca iz „varaždinskog kruga“ advokata Josipa Mrzljaka (kao student u sukobu sa Rauhovim režimom, a za vreme diktature ganjan i tri puta zatvaran), člana GO SDS-a i MO SDS-a u Varaždinu; zagrebačkog trgovca Steve Radovanovića koji je 1908–9. Bio zatvoren kao veleizdajnik. Za 1940. zabeleženi su odlasci iz života glinskog trgovca i posednika Milana Matijevića i profesora Save Mamule (1901–1939).⁶⁰ Kome li je pripadao profesor Mamula, „izgubljenoj generaciji“?

¹ Pokrenuto 1903, izlazilo je u Zagrebu do objave rata 1914. pod imenom „Srpsko kolo“, kada je zabranjeno; obnovljeno posle Prvog svetskog rata i ujedinjenja 1919. godine pod istim imenom i izlazilo je u Zagrebu do 1925, kada je preseljeno u Beograd, gde je i ugašeno 6. januara 1929. Ponovo je pokrenuto u Beogradu 1. novembra 1935, a od 21. aprila 1938. ponovo je izlazilo u Zagrebu, i po vlastitoj tvrdnji bio je to jedini časopis koji je tu izlazio na cirilici. Adam Pribičević svedoči da Anton Korošec, koji je januara 1929. zabranio „Srpsko kolo“, nije pristao da se ono

obnovi pod imenom koje je on zabranio. Mada, očito je da je trebalo ukloniti plemensko, odnosno nacionalno ime. Tako je počelo da izlazi u jesen 1935. pod imenom „Seljačko kolo“ u okolnostima popuštanja diktature. (Адам ПРИБИЋЕВИЋ, *Мoj живот*, СКД Просвјета, Загреб 1996., str. 98.)

² А. ПРИБИЋЕВИЋ, *Мoj живот*, 103-106.

³ Isto, 99. „Prenos lista u Zagreb rešio me je brige. Sam sam ga ispunjavao. Pred rat smo „Seljačko kolo“ povećali. Izlazio je na 16 strana. Osim 3 do 4 strane sve sam pisao ja.“

⁴ Isto, str. 77.

⁵ Софија БОЖИЋ, „Адам Прибићевић (скица за психолошки портрет личности)“, у: *Зборник о Србима у Хрватској* 5 (ур. В. Крстић), Београд 2004., 81–100.

⁶ А. ПРИБИЋЕВИЋ, *Од господина до сељака*, прир. Ч. Вишњић, Загреб 1996.

⁷ Никола ПАШИЋ, *Моја политичка исповест*, Београд 1989. (Сепарат из књиге *Србија и коментари*).

⁸ Ч. ВИШЊИЋ, „Гајева 4 – Биљешке и размишљања“, у: *Србобран 1901–1914. Српско коло 1903–1914*, Београд 2013, 7–46, 26.

⁹ Тодор СТОЈКОВ, *Влада Милана Стојадиновића*, Београд 1975; М. ЛИНТА, „Влада Милана Стојадиновића 1935–1936. и Срби у Хрватској“, у: *Љетопис СКД „Просвјета“* 1997/2, Загреб 1997, 168–193.

¹⁰ А. ПРИБИЋЕВИЋ, *Од господина до сељака*, 207–208.

¹¹ Ако se izuzme život i sudbina Adama Pribićevića, njegove braće i porodice, koja je u osnovnom poznata zahvaljujući autobiografskim spisima njega i Svetozara, o životu i sudbini ostalih pojedinaca koji su bili aktivni u i oko „Seljačkog kola“ se malo zna. Nešto se o njihovoj potonjoj sudbini može naći u knjizi Save N. KOSANOVIĆA, *Jugoslavija, bila je osuđena na smrt*, Zagreb 1984. Po iskazu Kosanovića, njegov brat Milutin N. Kosanović je poginuo zajedno sa Milanom Durmanom na Ilidži prilikom italijanskog bombardovanja u Aprilskom ratu 1941. godine.

¹² Mihael SOBOLEVSKI, „Organizacija i djelovanje ogranaka ‘Seljačkog kola’ u kotarevima Ogulin i Vrbovsko od 1937. do 1941.“, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb 2006, god. 38., br.3., 967–982.

¹³ Гордана КРИВОКАПИЋ ЈОВИЋ, *Српска народна самостална странка 1903–1914*, Загреб 2000; С. БОЖИЋ, *Срби у Хрватској 1918–1929*, Београд 2008.

¹⁴ М. SOBOLEVSKI, „Organizacija i djelovanje ogranaka ‘Seljačkog kola’ u kotarevima Ogulin i Vrbovsko“, 967–982.; Мира СУЖЊЕВИЋ-МИТИЋ, „Seljačko kolo u glinskom kotaru uoči II svjetskog rata“, u: *Glina. Glinski kraj kroz stoljeća*, Zagreb 1988., 171–174.

¹⁵ М. SOBOLEVSKI, „Organizacija i djelovanje ogranaka ‘Seljačkog kola’ u kotarevima Ogulin i Vrbovsko“, 977.

¹⁶ Od čuvenog zbornika *Glina/Глина. Glinski kraj kroz stoljeća* (1988), i onoga što nam je on ponudio po tom pitanju, do teksta М. ЛИНТЕ „Влада Милана Стојадиновића 1935–1936. и Срби у Хрватској“, 168–192, nije se mnogo šta promenilo u analizama tih izbora. Vjeran PAVLA KOVIĆ u svom tekstu „The Independent Democratic Party and Antifascism, 1936–1939“, https://www.academia.edu/855530/The_Independent_Democratic_Party_and_Antifascism_1936-1939 (last visit 17.9.2014.), ne pridaje značaj tom diferenciranju, da kažemo lomu, i više stavlja naglasak

na izvorno antifašističkom opredeljenju SDS-a, naspram neutralnosti i profašističkog opredeljenja HSS-a, i naspram antifašizma KPJ-a.

¹⁷ Čedomir VIŠNJIĆ, *Srbi u Hrvatskoj 1918.–1941., anotirana bibliografija*, Zagreb 2000., 25–271, i druga poglavlja.

¹⁸ „Seljačko kolo“, God. V, četvrtak 14. decembar, broj 107, članak „Društvo Seljačko kolo i politička strujanja“.

¹⁹ „Seljačko kolo“, God. VII, Zagreb, četvrtak 27. mart 1941., broj 148.

²⁰ Čedo Rajačić (1904–1985), je bio profesor građanskog prava na Sveučilištu u Zagrebu, specijalista za vlasničko pravo. Rodom od Kostajnice, uoči rata je bio advokat u Glini (došao 1938.), član Samostalne demokratske stranke. Postoje ozbiljni nagoveštaji da je njegova uloga u dramatičnim okolnostima, dok rat nije došao i na te prostore, bila veća nego što se vidi. Vidi : <http://grad-glina.hr/docs/Matica%2012.pdf> (posećen 9. juni 2014) i http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=8&ved=0CGcQFjAH&url=http%3A%2F%2Fhrca.hr%2Ffile%2F146137&ei=abqVU--oM8G7ygPCrIF4&usg=AFQjCNGDmaP8s2LqVeFieYF_5K2M1P6v3g&sig2=B-nUQN6pHWiafwr7uYy74UA&bvm=bv.68445247,d.bGQ (posećen 9. juni 2014.). Ovde je moguće steći uvid u bibliografiju radova profesora Rajačića.

²¹ Istorijski lik i karijera Mirka Puka lebde u magli istorije, i prilična su nepoznanica. On nema u hrvatskoj i srpskoj historiografiji ni skicu za biografiju. Neuobičajeno za jednu tako značajnu društvenu i političku karijeru lokalnog, ali i šireg značaja, koja se završila jednom od ključnih uloga u ustaškom režimu NDH uspostavljenom u proleće 1941. godine. Za njegovo ime se vezuju skoro svi masovni zločini nad Srbima izvršeni na području Gline i Glinske opštine, a i šire. Ta „neuobičajenost“ se može proširiti i na neke druge (značajne) ličnosti NDH.

²² Prema razgovoru sa Radovanom Jovićem (rođen 1951. u Glini), koji se susretao i razgovarao sa profesorom Rajačićem tokom svojih studija na Pravnom fakultetu u Zagrebu početkom 70-ih godina 20. veka. (Razgovor vođen i zabeležen 27. aprila 2012.)

²³ А. ПРИБИЋЕВИЋ, *Мој живот; Исти, Од господина до сељака*.

²⁴ Ljuban ĐURIĆ, „Snaga, organizaciona struktura i razvoj partijske organizacije KPH/KPJ u kotaru Glina do aprila 1941. godine“, u: *Glina. Glinski kraj kroz stoljeća*, Glina 1988, 149–158, 155.

²⁵ S. N. KOSANOVIĆ, *Jugoslavija, bila je osuđena na propast*, 102. (Uvodne napomene: Bogdan Krizman o Savi N. Kosanoviću).

²⁶ Чедомир ВИШЊИЋ, *Србобран 1901–1914, Српско коло 1903–1915*, Београд 2013, Уводна студија „Гајева 4. Белешке и размишљања“, 7–46.

- ²⁷ O Danilu Dimoviću vidi kod Milorad EKMEČIĆ, *Stvaranje Jugoslavije 1790–1918, 1-2*, Beograd 1989, kao i u drugim njegovim radovima; Č. Višnjić, *Srbobran 1901–1914., Srpsko kolo 1903–1915*, 7–46.
- ²⁸ Dejan ĐOKIĆ, *Nedostižni kompromis: srpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji*, Beograd 2010.
- ²⁹ Г. КРИВОКАПИЋ ЈОВИЋ, *Srpska narodna samostalna stranaka u Краљевини Хрватској и Славонији*, 117. i nap. 131.
- ³⁰ D. ĐOKIĆ, *Nedostižni kompromis: srpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji* (5. Sporazum iz 1939. godine, str. 207–264; posebno Srpska opozicija i pregovori Cvetković-Maček, str. 249–252, i napomena 153.)
- ³¹ Tonko BARČOT, „Ispostava banske vlasti Banovine Hrvatske u Splitu 1939–1941.“, *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru*, sv. 48/2006., 667–702, 680.
- ³² Nacrt državnog preuređenja Srđana Budisavljevića s proleća 1939. je naravno poznat u istoriografiji, i Lj. Boban i D. Đokić, i drugi, ga u svojim poznatim knjigama analiziraju, ali Barčot analizi toga nacrta i njegovoj široj i užoj političkoj funkciji, daje neke finije i značajnije note, koje korespondiraju sa našim viđenjima. (Ljubo BOBAN, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd 1965; D. Đokić, *Nedostižni kompromis: srpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji*, Beograd 2010.)
- ³³ Gordana KRIVOKAPIĆ-JOVIĆ, „Srbi u Hrvatskoj prema hrvatskoj državnoj ideji na prelomu 19. i 20. stoleća“, u: *Dijalog povjesničara-istoričara* 5, Zagreb 2002, 173–191.
- ³⁴ V. PAVLAKOVIĆ, „The Independent Democratic Party and Antifascism 1936–1939“, sajt https://www.academia.edu/855530/The_Independent_Democratic_Party_and_Antifascism_1936-1939 (15. 9. 2014.)
- ³⁵ „Seljačko kolo“, br.1, 1. novembar 1935.
- ³⁶ S. N. KOSANOVIĆ, *Jugoslavija, bila je osuđena na smrt*, 19.
- ³⁷ O Peri Manojloviću ne može ništa da se nađe.
- ³⁸ T. BARČOT, „Ispostava banske vlasti Banovine Hrvatske u Splitu 1939.–1941.“, 667–702. Autor analizira i prethodni period od 1929. do 1939, i odnos ban(ovi)ske uprave (Primorska banovina) prema nižim nivoima vlasti, i prema državnom centru. Ima i drugih primera.
- ³⁹ Lj. ĐURIĆ, „Snaga, organizaciona struktura i razvoj partijske organizacije KPH/KPJ u kotaru Glina do aprila 1941. godine“, 149–158.
- ⁴⁰ „Seljačko kolo“, God. V, Zagreb, 14. septembar 1939., broj 107 (Društvo „Selačko kolo“ i politička strujanja od A. Dergenca); isto, God. VII, nedelja 23. januar 1941, broj 144, str.13, (Gigantomanija od A. Pribićevića).
- ⁴¹ Isto kao nap. 37.
- ⁴² „Seljačko kolo“, 6. mart 1941, broj 147, str.14. (Glina).
- ⁴³ „Seljačko kolo“, 14. septembar 1939, broj 107.
- ⁴⁴ „Seljačko kolo“, God. VII, Zagreb, nedelja 5. januar 1941, broj 143. (Članak nosi naslov Vilderovog predavanja „Borba svetova i naš položaj u njoj“ od R. K.).
- ⁴⁵ Isto, uvodnik „Božić, drugi po redu, usled svetskog rata i uzavrelog besa mržnje“ od A. Pribićevića, i „Pouke iz tudaših nevolja“ od S. N. Kosanovića.
- ⁴⁶ Isto, 9, bez posebnog naslova.
- ⁴⁷ Isto, nedelja 23. januar 1941, br. 144, članci „Novi sporazum sovjetsko-nemački“, „Nemačke čete u Italiji“.
- ⁴⁸ Isto, četvrtak 20. februar 1941, br. 146, uvodnik „Srbin podban u banovini Hrvatskoj“.
- ⁴⁹ Isto, br.146. Ovaj odmereni portret Sv. Ivkovića je u suprotnosti sa tvrdnjama da je „iskamčio“ položaj podbana. Vidi napomenu 34. i tekst na koji se odnosi.
- ⁵⁰ Isto, članak „U odlučnom času“, 2.
- ⁵¹ Isto, br. 146, str.10–11, članak „Srpski seljak i naša narodna gruda“ od A. Pribićevića. U ogranku Društva „Seljačko kolo“ u Batajnici Adam je 9. februara 1941. održao predavanje pod ovim naslovom. Nije prisustvovao konferenciji SDS-a svih sreskih poverenika, zakazanoj za 22. i 23. februar 1941. u Ilici/II. Bili su prisutni i slovenački delegati, a istovremeno je održana i konferencija tzv. Središnice „Seljačkog kola“. Tu se videlo još jednom prelivanje između svih tih struktura, u kojima su se kretali jedni te isti ljudi, koji su bili funkcioneri i GO i IO SDS-a, i Društva „Seljačko kolo“, i lista takode. Na toj konferenciji SDS-a 24. februara, Danilo Medaković je postao predsednik MO SDS-a Zagreb, umesto Sv. Ivkovića, koji je dao ostavku zbog položaja podbana. U isto to vreme, 23. februara, održavana je sreska konferencija SDS-a u Glini.
- ⁵² Vidi npr. „Seljačko kolo“, God. V, četvrtak 17. avgust 1939, broj 105, uvodnik „Srbin seljak i država“ od A. Pribićevića.
- ⁵³ Isto, br.105, 2-3, članak „Radimo i ne bojimo se“.
- ⁵⁴ „Seljačko kolo“, godina V, 14. septembar 1939, broj 107. Tekst Svetozara Pribićevića „Pismo Srbima“ s kraja 1933.
- ⁵⁵ Isto, broj 107, članci A. Pribićevića su „Srbi u Hrvatskoj“, „Naš položaj u svetskom vrtlogu“ i „Srbin seljak i država“,
- ⁵⁶ „Seljačko kolo“, God. V, 28. septembar 1939., broj 108, članak „O svetlim stranama naše prošlosti“.
- ⁵⁷ Isto.
- ⁵⁸ „Seljačko kolo“, God. VII, četvrtak 3. april 1941, broj 149, članci „Ne nasedajte“, „Kovanje Jugoslavije“, „SDS u događajima“. Vidi o tome u D. ĐOKIĆA, n. d., 265-339.
- ⁵⁹ U poslednje vreme neki su malo više osvetljeni u bivšim jugoslovenskim istoriografijama. Vidi npr. Stjepan MATKOVIĆ, „Ljubo Leontić i njegovi politički pogledi“, u: *Intelektualci i rat 1939–1947*, („Desničini susreti 2011.“).
- ⁶⁰ „Seljačko kolo“, brojevi 107, 146, 147, 148. Hronika umiranja je duža ali smo propustili da obnovimo rekonstrukciju za 1940. godinu.